

ЄВРОАТЛАНТИЧНА МОДЕЛЬ ІНФОРМАЦІЙНОЇ СВОБОДИ: УРОКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Події останніх років підтвердили, що об'єднана Європа відіграє провідну роль не тільки в сучасних міжнародних відносинах, а й в утвердженні конституційних принципів демократичної, соціальної, правової держави. ЄС вимагає від нових кандидатів переймати й запроваджувати стандарти внутрішньої демократії, державного адміністрування та детально врегульованого захисту, до встановлення яких долучилися її члени, які самі пристосовувалися до них протягом півстоліття. Як зазначає Девід Камерон: «Не буде перебільшенням сказати, що під час вступу нові члени перероджуються на держави, які зобов'язуються прийняти спосіб провадження політики та його наслідки, які дуже часто мають мало спільного з їх внутрішніми процесами провадження політики та попередніми політичними рішеннями, натомість відображають політичне життя, процеси провадження політики та політичні вибори ЄС та його давніх країн-членів».

Із часу заснування основоположними цінностями в Європейському Союзі визнаються повага до людської гідності, свобода, демократія, рівність, верховенство права і примат прав людини, включаючи пієтет прав меншин. Перераховані цінності є спільними для всіх держав-членів, в яких, крім того, переважають плюралізм, недискримінація, толерантність, правосуддя, солідарність і рівність прав чоловіків і жінок. Усі дії на міжнародній арені країни – члени Євросоюзу не лише скеровують, а й провадять їх згідно з принципами, які надихали ще на його створення, та які вони намагаються зараз поширити і закріпити в якомога більшій кількості держав світу. Звісно, йдеться про вже згадувані, як-от: демократія, верховенство права, універсальність і єдність прав людини та основоположних свобод, повага до людської гідності й принципів Статуту ООН і міжнародного права, що також відомі як «європейські стандарти», принципи рівності і солідарності.

Враховуючи це, усі члени ЄС поважають суверенітет, незалежність, самостійність і вільний вибір окремо взятої держави, а пріоритетним

¹ Кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри конституційного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

тандемом європейського конституціоналізму визнані демократія і свобода. У той же час саме свобода є першою з ключових умов конституціоналізму, оскільки виступає генетичною передумовою диверсифікованого пошуку цінностей і загального інвестування людських здібностей і талантів [1, с. 24]. Беручи це до уваги, можемо сміливо говорити, що сучасне розуміння права на свободу вираження поглядів виходить із того, що його розглядають як фундамент демократії й одночасно передумови реалізації інших прав і свобод. У свою чергу, органічний конституціоналізм – це свобода, яка передує демократії і не може існувати без свободи слова, вільного обміну думками, поширення ідей, дискусії, без права на отримання інформації. Невипадково Томас Джефферсон наголошував: «Якщо який-небудь народ сподівається, що може залишатися неосвіченим і бути вільним, він бажає неможливого, того, чого ніколи не було і не буде». Крім того, такі права, як право на свободу мирних зборів, свобода совісті і віросповідання, право на свободу об'єднання, свобода творчості, виборчі права не можуть бути реалізовані без права на свободу вираження поглядів. Наведене зайвий раз підтверджує важливість і велике значення свободи вираження поглядів, його першість серед інших прав і свобод, що варто визнати безспірним загальним положенням [2, с. 3].

Заслуговує на увагу теза, яка міститься у висновках Європейського суду з прав людини (далі – Європейський суд), що право на свободу вираження поглядів становить суттєве підґрунтя демократичного суспільства, є основною умовою його прогресу та розвитку кожної окремої особистості. Свобода вираження поглядів має значення для забезпечення, як мінімум, чотирьох соціальних цінностей, бо вона: по-перше, є першочерговим засобом самовираження особистості; по-друге, необхідна для отримання знань і пошуку правди; по-третє, гарантує всім членам суспільства участь у прийнятті рішень, що є особливо важливим у політичній сфері; нарешті, по-четверте, дозволяє забезпечити суспільну злагоду, підтримуючи хиткий баланс між здоровою багатоманітністю поглядів і необхідним консенсусом [3, с. 6–7].

Сучасне правове гарантування свободи вираження поглядів є досить різноманітним. Зокрема, у ст. 18 Загальної декларації прав людини йдеться про право на свободу переконань і вільне їх виявлення. Крім того, свобода вираження поглядів визнана цим міжнародно-правовим актом однією з фундаментальних демократичних цінностей, необхідних для

мирного співіснування націй. У свою чергу, ст. 19 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права проголошується, що кожна людина має право на свободу переконань і на вільне їх вираження, яке передбачає свободу безперешкодно дотримуватися власних переконань і свободу шукати, одержувати й поширювати інформацію та ідеї будь-якими засобами і незалежно від державних кордонів.

Досить важливе значення для розвитку як свободи вираження, так і свободи інформації мають Європейська конвенція про захист прав людини та основоположних свобод (далі – Європейська конвенція) 1950 р. і правотворчість Європейського суду – головного міжнародного контролера з цих питань, загальновизнаного «творця» стандартів судочинства. Так, Європейська конвенція, яка адаптувала універсальні міжнародні акти до національних особливостей держав-членів Ради Європи, є базисом для утвердження принципу загальної поваги до прав людини й забезпечення однакового підходу до їх регламентування на європейському континенті. Вбачається, що однією з найбільш вагомих для розуміння природи демократичного суспільства є ст. 10 вказаного акта, яка не лише містить гарантію захисту свободи вираження поглядів, а й встановлює (аналогічно ст. 19 Міжнародного пакту), що це право включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і поширювати інформацію та ідеї без втручання держави і незалежно від кордонів. Щоправда, у ч. 2 ст. 10 Європейської конвенції зафіксовано, що реалізація цих прав пов'язана з обов'язками і відповідальністю, вона може бути предметом таких формальностей, умов, обмежень або покарання, які визначені законом і необхідні в демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку, із метою запобігання заворушенням чи злочинам, розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, для захисту здоров'я і моралі, репутації або прав інших людей, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя.

Як бачимо, ст. 10 Європейської конвенції у своїй першій частині гарантує свободу вираження поглядів, а в другій вказує випадки, коли така свобода може бути обмежена. До речі, ці положення закріплюють абсолютно протилежний підхід, ніж, наприклад, у Сполучених Штатах Америки, де така свобода передбачена Першою поправкою до Конституції і є необмеженою. Слід наголосити й на тому, що Європейська конвенція прямо передбачає, що обмеження права на вільне вираження

поглядів не є порушенням Конвенції, якщо їх встановлено задля досягнення однієї з цілей, зазначених у п. 2 ст. 10.

Для повноти висвітлення питання варто зупинитися на Хартії засадничих прав Євросоюзу (2000), яка закріплює низку фундаментальних інформаційних прав. Передусім йдеться про таємницю приватної кореспонденції, гарантованої ст.7 Хартії, захист персональних даних – ст.8, свободу інформації – ст. 11, свободу літератури, мистецтва, науки разом з академічною свободою – ст.13, право на доступ до інформації на підприємствах – ст. 27, право працюючих на доступ до документації – ст.42, право на петицію – ст.44.

Розглянувши європейські акти, спробуємо відповісти на питання, чи є Конституція України адекватною органічним засадам євроатлантичного конституціоналізму та чи можна її вважати успішним аналогом тих універсальних конституційних зразків, якими є основні закони сучасної Франції, Німеччини або Сполучених Штатів. Так або інакше, положення Конституції України в цілому являють собою досить міцний фундамент щодо регламентування прав і свобод людини і громадянина в інформаційній сфері. Першоосновою для таких, пов'язаних між собою конституційних прав, як свобода вираження поглядів (включає свободу інформації) і на доступ до інформації є ст. 34 Основного Закону України. Крім права на вільне вираження своїх поглядів і переконань, права вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію (ст.34), Конституція України також закріплює право кожного громадянина знайомитися в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, в установах і організаціях з відомостями про себе (ч.3 ст. 32), гарантує право вільного доступу до інформації про стан довкілля, якість харчових продуктів, предметів побуту (ч.2 ст. 50), право знати свої права і обов'язки (ч.1 ст. 57), встановлює, що закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права та обов'язки громадян, мають бути доведені до відома населення в порядку, встановленому законом.

Не менш важливо й те, що у відповідних конституційних нормах йдеться про відкритість і гласність діяльності різних гілок державної влади й органів місцевого самоврядування. Так, конституційною гарантією інформаційної прозорості влади є закріплення в ч.1 ст. 84 положення про відкритість засідань Верховної Ради України, уст. 86 права народного депутата України звертатися із запитом до органів Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, керівників інших органів державної влади

та органів місцевого самоврядування, а у ст. 97 обов'язковості оприлюднення звітів про виконання Державного бюджету України. Отже, наведені норми певною мірою є втіленням у концепції свободи інформації та її органічного складника права на доступ до інформації.

Разом із тим, спираючись на існуючу «статистику занепаду» України, можна зробити висновок про те, що Основний Закон нашої держави досі не відповідає й нині не відповідає аксіомам органічного конституціоналізму. Перше, на що звертаєш увагу, так це на відсутність серед основних цінностей категорії свободи, а також на те, що на економічній й інтелектуальній свободі недостатньо акцентовано. Крім того, законодавець не розрізняє професійного й непрофесійного використання свободи вираження поглядів. Однак слід пам'ятати, що у ст. 10 Європейської конвенції йдеться про можливість накладання обмежень на здійснення свободи вираження поглядів (перераховано 13 випадків), їх перелік доповнюється нині положеннями ст. 13 Хартії засадничих прав Євросоюзу, за якою для професійних сфер літератури, мистецтва і науки передбачається повне звільнення від обмежень («*the arts and scientific research shall be free of constraint*»). Окремо акцентуємо на тому, що Хартія прав Євросоюзу захищає свободу університетів (академічну свободу), про яку в Конституції України та відповідному проекті від Конституційної комісії поки що взагалі не йдеться. Далеким Основний Закон України залишається й від закріплення в ньому обов'язкового для європейських країн трискладового тесту, за яким всі можливі обмеження щодо здійснення конституційних прав і свобод повинні: а) бути необхідними в демократичному суспільстві; б) передбачатися виключно законом; в) точно відповідати цілям, заради досягнення яких вони запроваджуються.

Робоча група з прав людини Конституційної комісії України, яка була створена Президентом України П. Порошенком 3 березня 2015 р., завершила роботу над модернізацією розділу II Конституції України. Метою опрацювання цього чинного Основного Закону було приведення його у відповідність до вищезгаданих міжнародно-правових документів, системний аналіз яких дає підстави стверджувати, що більшість положень цих актів імплементована в національне законодавство. У цілому робоча група суттєво наблизила юридичну стилістику законопроекту до європейських правових стандартів.

Підбиваючи підсумки, слід зазначити, що в Україні питання щодо моделі інформаційної свободи вирішене відповідно до європейської

парадигми свободи інформації, яка допускає випадки, коли дана свобода може бути обмежена, тобто за прикладом Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод і Міжнародного пакту про громадянські та політичні права.

Література:

1. Речицький В. В. Конституційне АБВ. Харків: ТОВ «Видавництво «Права людини», 2016. 408 с.
2. Фровайн Й. А. Свобода выражения своего мнения в Конвенции о защите прав человека. Страсбург: Монитор/Инф., 1997. 42 с.
3. Emerson T. I. The System of Freedom of Expression. New York: Random House, 1970. 754 p.